

Danijela Marot Kiš

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Omladinska 14, HR–51000 Rijeka
danijela.marot@ri.t-com.hr

**Metaforičko konstruiranje tjelesnosti
kao ishodišta identiteta**

Na primjerima romana Slavenke Drakulić

Sažetak

Rad je utemeljen na identifikaciji i analizi metaforičkih konstrukcija vezanih uz izvornu domenu tijela kao uporišta osobne identifikacije. Istražuje se značenje tijela kao »središta orijentacije« u procesu (de)konstruiranja identiteta, odnosno formiranja tijelom posredovane »slike o sebi« ili »osjećaja sebe«. Posredovanje tijela (tjelesnih funkcija, reakcija i stanja organizma) u kreiranju individualne perspektive proučava se u kontekstu prisustva tijela u jeziku kao mediju uobličavanja iskustvene zbilje. Uočavaju se pozitivni i negativni učinci uloge tijela u pokušajima formiranja »značenja o svijetu« i razumijevanju odnosa koji determiniraju iskustvenu zbilju, pri čemu se tjelesno iskustvo promatra kao temeljni medij spoznavanja.

Ključne riječi

tijelo, identitet, jastvo, osobnost, zbilja, bol

Tijelo, jezik i konstrukcija identiteta

Tijelo je prvo utočište ljudskoga identiteta: primarni doživljaj svijeta koji nas okružuje (pojava, objekata i živih bića), kao i interakcija s njime, vezan je uz reakcije našega tijela na okolinu, potrebe našega organizma i elementarne osjećaje ugone i neugode proizašle iz konteksta (ne)udovoljavanja tih potreba. Identitet se pritom kreira kao mentalna predodžba iznikla iz nagomilanog osobnog iskustva podjednako kao i u kontekstu usporedbe osobnih predispozicija s okolinom¹ koja zadaje određena mjerila vrijednosti (apstraktnih kao i onih posve konkretnih, fizičkih²).

¹ Van Dijk razlikuje društveni ili skupni i osobni identitet, pri čemu se osobni identitet konstruira kroz dvostruki kontekst: kao mentalna predodžba u smislu osobnog jastva jedinstvenoga ljudskog bića s vlastitim, osobnim iskustvima i životopisom (iz nataloženih mentalnih modela izveden apstraktni model jastva, često u interakciji s drugima) te kao mentalna predodžba društvenog jastva u smislu skupa zajedničkih pripadnosti i procesa poistovjećivanja koji su povezani s takvim predodžbama pripadnosti. (van Dijk, 2006., 162) Kako u kontekstu osobnog identiteta tijelo igra značajnu ulogu (pojedinačno tijelo povezano s

pojedinačnim umom motor je suodnošenja s okolinom, premda procjena njegovih performansi često ovisi o društveno proskribiranim normama i uzusima), i društveni se identitet često povezuje s afektivnim ili emocionalnim dimenzijama (karakteristike osobnog preslikavaju se na područje kolektivnog). (van Dijk, 2006., 165–166) Govoreći o emocijama i fizičkim stanjima skupina (feministice su »ljute« na muški šovinizam, profesori su nezadovoljni plaćama itd.), van Dijkovu kritiku moguće je »popraviti« kognitivističkom perspektivom metonimijskog prijenosa značenja, pri čemu niz pojedinačnih emocija po-

Pojam identiteta, shvaćen iz postmodernističke perspektive kao dijaloški koncept, socio-komunikacijska konstrukcija proizašla iz nestabilnog i stalno promjenjivog konteksta susreta i prožimanja nebrojenih individualnih priča i priča povijesti i kulture, Antonio Damasio dovodi u vezu s pojmovima *jastva*, *složenog ja* i *osobnosti*. Damasio tvrdi da se

»Duboki korijeni jastva, uključujući i složeno ja koje obuhvaća identitet i osobnost, trebaju tražiti u skupu moždanih struktura koje neprekidno i *nesvjesno* održavaju stanje tijela unutar određenog raspona vrijednosti i relativnu stabilnost potrebnu za preživljavanje. Te strukture neprekidno i *nesvjesno* reprezentiraju stanje živog tijela duž njegovih brojnih dimenzija.« (Damasio, 2005, 34)

Identitet, proučavan i tumačen iz perspektive nespvesne reakcije i interakcije tijela s okolinom u koju je samim svojim postojanjem uronjeno, pored one socijalne i kulturološke, zadobiva i biološku/neurološku dimenziju, ostvarujući se ne samo u kontekstu svjesna čovjekova ophođenja s okolnim svijetom, već i kao pounutrena, nespvesna pokretačka snaga postojanja.

Pojmovi osobnosti i identiteta, povezani su prema tome krovnim pojmom jastva (nespvesnog osjećaja sebe). Osobnost pritom razumijevamo kao složen konstrukt oblikovan

»(1) genetički prenošenim 'svojstvima naravi' i 'dispozicija', (2) 'dispozicijama' stečenim u ranom razvoju, pod dvojnim utjecajem gena i okoline, te (3) jedinstvenim osobnim epizodama, proživljenim u sjeni prethodnih dvaju čimbenika, nataloženih i neprekidno ponovno razvrstavanih u autobiografskom pamćenju.« (Damasio, 2005, 218)

Kreaciju i prikazivanje identiteta, podjednako osobnog kao i društvenog, Damasio smješta u područje osjetilne moždane kore, čija primarna i asocijacijska unimodalna područja iterativno aktiviraju temeljne podatke potrebne za definiranje identiteta (2005, 219). U tom je smislu ljudski identitet oblikovan interakcijom tijela s okolinom isto kao i samim funkcioniranjem tijela, što ga doista čini primarno tjelesnim proizvodom.

U procesu odrastanja i usložnjavanja ljudskih interakcija s okolinom, tijelo se kao ključni posrednik u doživljaju svijeta, a zatim u povratnom odnosu i osobnog statusa u njemu postupno potiskuje u pozadinu, postajući dijelom nespvesnog, pri čemu odrazi prisutnosti i uloge tijela u izgradnji osobnoga identiteta ostaju zabilježeni u jeziku kao reprezentacijskom mediju. Jezik čuva pohranjena tjelesna iskustva doživljaja svijeta odražavajući ulogu ljudskoga organizma u izgradnji identiteta i osobnosti; tjelesne manifestacije oblikovanja »slike svijeta« i smještanja ljudske jedinice u njezine okvire, koje često funkcioniraju tek u sferi nespvesnog, prepoznatljive su u jeziku kao bogatoj riznici metaforičkih prijenosa tjelesnog doživljaja i posredovanja stvarnosti. Jezik kao reprezentacijski sustav, odnosno sustav kojim se vrši »konverzija iz nelingvističkih slika koje predstavljaju entitete, događaje, odnose i zaključke« (Damasio, 2005, 112), otkriva značenje tijela u izgradnji osobnog i socijalnog identiteta, poostvarujući ga iz domene nespvesnog funkcioniranja ljudske jedinice. Neprimjereno je stoga jezik razumijevati isključivo kao nematerijalni način komunikacije (razmjene ideja i informacija, sustav posredovanja znanja), već u obzir treba uzeti činjenicu da jezik osvještuje i intenzivira sposobnosti tijela.

Pojam tjelesnosti i metaforički konstrukti koji pohranjuju shvaćanja tijela kao središta ljudske orijentacije i pozicioniranja u okvirima zbilje, što je velikim dijelom sami oblikujemo i definiramo, smješta se u dvije osnovne perspektive. Tradicijom Zapada (pozivajući se prvenstveno na religijsku, a zatim i filozofsku potku ovakvih shvaćanja) oblikovano je negativno poimanje tijela (ti-

jelo kao utočište grijeha; tijelo kao simbol prolaznosti, propadljivosti fizičke materije) ili poimanje tijela (sukladno kartezijanskoj filozofskoj tradiciji) kao entiteta podređena (raz)umu, iz čega slijedi teza o podvojenosti tijela i uma i ontološkoj nadređenosti uma nad tijelom. Shvaćanje i doživljaj tijela kao sidrišta ljudske egzistencije, doduše pokvarljivog i ograničenostima perceptivnog sustava definiranog aparata, no ključnog u procesu razumijevanja svijeta i oblikovanju spoznaje, pripada polu afirmativnih tumačenja uloge tijela u izgradnji identiteta. Obje formulacije tjelesnosti, bez pretenzija naglašavanja dominacije jedne nad drugom, pronalaze svoj prostor u Drakulićkinim romanima, oblikujući eklektički svjetonazor razapet između tereta tradicionalnih shvaćanja i težnje za afirmacijom tijela kao središnjeg *prostora bitka*.

Proučavanjem prisutnosti i manifestacija tijela u jeziku, uz analizu složenog odnosa jezika i mišljenja, kognitivna znanost aktualizira tradicionalno (u zapadnoj civilizaciji) prešućivano ili podcjenjivano značenje tijela (svojestava ljudskoga organizma, načina njegova funkcioniranja te načina na koji njegove funkcije uvjetuju i organiziraju čovjekov položaj u svijetu i sudjeluju u uspostavljanju vrijednosnih sustava, hegemonijskih praksi i često etičkih kodeksa koji zatim postaju mehanizmima upravljanja i provođenja moći po raznim ključevima: rodnim/spolnim, religijskim, klasnim, nacionalnim itd.). U suženoj perspektivi, kognitivnoj stilistici (ili kognitivno orijentiranoj teoriji i analizi diskursa) pripada uloga prepoznavanja, opisivanja i tumačenja prisutnosti tijela u jeziku, odnosno iščitavanja i analize metaforičkih koncepata koji odražavaju ulogu tijela u oblikovanju »slike svijeta«, pri čemu jezik ne ostaje izoliranim sustavom posredovanja zbilje (nedostaci strukturalističkih premisa), već se proučava u kontekstu složenih (socijalnih, kulturnih, civilizacijskih) sustava djelatnih u procesu formiranja individualno i socijalno prihvaćenih značenja. Tijelo dakle sudjeluje u oblikovanju (raz)uma, sudjelujući tako izravno i u kreaciji jezika koji zatim odražava manifestacije toga istog tijela u njegovu ophođenju s okolinom. Riječ je dakle o kružnom, zatvorenom i iterativnom procesu prenošenja značenja iz tijela natrag u tijelo metaforizirano u jezičnom sustavu.

Na distanci od rodno uvjetovane problematike (ne)mogućnosti konstruiranja tijelom posredovanog identiteta (subjekta),³ kognitivistička perspektiva formiranja (tjelesnog) identiteta i pronalaženja njegovih tragova u jeziku (na pretpostavke koje se pozivamo u ovom radu) izlaže se kritici apstraktnoga univerzalizma, proučavajući tijelo lišeno⁴ oznaka spola/roda. Širina kogniti-

staje reprezentom skupine, preuzimajući ulogu obilježja društvenog identiteta.

2

Osim apstraktnih vrijednosti (etičkih, obrazovnih...) koje zajednica može nametati (proskribirati ili preporučiti) pojedincu, snažan utjecaj na izgradnju osobnog identiteta mogu imati i društveno/kulturalno istaknuti fizički uvjeti udovoljenja vezani primjerice uz izgled ili tjelesne performanse. Koliko snažan takav utjecaj može biti u procesu formiranja jastva osobe, pokazuju suvremene tendencije drastičnih izmjena tjelesnog izgleda u svrhu prilagođavanja kulturom promoviranim pretpostavkama privlačnosti.

3

Valja ovdje spomenuti postojanje dviju suprotstavljenih feminističkih struja: naspram

uvjerenja o postojanju »specijalno ženske biti« koja pripada isključivo ženama, a povezana je s biološkim/fizičkim obilježjima (primjerice majčinstvo kod Julije Kristeve), postfeministička misao (predstavljena teorijskim pretpostavkama Judith Butler) u pitanje dovođi mogućnost zasnivanja specifično ženskoga identiteta. (Oraić-Tolić, 2001.)

4

Tijelo kao medij identifikacije u kognitivističkoj perspektivi ne proučava se u potpunosti mimo rodno/spolno uvjetovanih različitosti; navedene specifičnosti (kao središnji problem rodnih studija) ostaju izvan fokusa istraživanja, iscrpljujući se u kontekstu analize odraza tjelesnosti u jeziku te tjelesnim manifestacijama uvjetovanim sustavima značenja i vrijednosti, svjetonazorima, »slikama svijeta«.

vističkih pristupa problemima identifikacije tijelom ne odbacuje mogućnost proučavanja rodno uvjetovanih razlika u konstrukciji jastva kao osjećaja sebe i refleksija takvih razlika u jezičnoj reprezentaciji stvarnosti, tek se, uvjetno rečeno, *mainstream* kognitivnostilističkih pristupa usredotočuje na *neutralni*⁵ pojam tjelesnosti u smislu uloge i značaja tijela u procesu doživljaja svijeta i pojava u njemu, a samim time i definiranju vlastita statusa u zadanom okruženju te iznalaženju načina posredovanja smislova i značenja.

Jezik književnoga djela nastao kao produkt dvostrukog posredovanja stvarnosti⁶ ostvaruje se kao metaforička konstrukcija koja osvještuje i intenzivira potisnuta iskustva zbilje i otkriva izvor(e) identifikacijskih uporišta u okvirima izvantekstualnih prostora. Nesvjesni se korijeni jastva i identiteta posredstvom jezika književnosti poostvaruju otkrivajući na taj način i značenje tijela u doživljaju svijeta i osobna pozicioniranja u njemu. Ono što smo u prirodnom jeziku skloni previdjeti i automatizirati svakodnevnom (nesvjesnom) uporabom (pojam konceptualne metafore kako ga tumače Johnson, Lakoff, Turner), jezik književnosti kao artifičijelan konstrukt deautomatizira, odnosno intenzivira metaforička uporišta ljudskog doživljaja stvarnosti u kojima ključna uloga pripada upravo tijelu kao pokretaču i izvoru velikog dijela takva metaforičkog posredovanja.

U tom je smislu i tematsko-motivacijsko uporište književnog opusa Slavenke Drakulić predstavljeno preokupacijom tijelom koja se predstavlja u više značenjskih slojeva. Istraživanje kompleksnosti i opsega manifestacija metaforičkog posredovanja značenja kroz tijelo kao motor spoznaje, medij doživljavanja stvarnosti i mnogostrukosti pojava, stanja, događaja i njihovih međusobnih odnosa što uvjetuju njezino razumijevanje u navedenom opusu uvelike nadilaze opseg ovoga rada, zbog čega će njegov fokus biti metodološki sužen na nekolicinu značenjskih cjelina predstavljenih kroz pet ključnih djela u kojima moment tjelesnosti dominira kao okosnica osobnog identificiranja. Značenjski slojevi bit će predstavljeni u tri tematske skupine. Prvi se dio bavi istraživanjem metaforičkih konstrukcija i jezikom posredovanih značenja koja izražavaju ulogu i značenje tijela u procesu identifikacije kroz prizmu vrijednosnih sustava, predrasuda i stereotipa kao ekskluzivnih proizvoda kulture Zapada. U drugome dijelu tijelo se proučava kao premet (osobnog) vlasništva (jezično oblikovanje odnosa subjekt–tijelo i variranje poimanja tijela kao subjekta i tijela kao objekta). Predmet analize završnoga dijela je osjećaj boli kao aktivatora intenzivnog osjećaja tjelesnosti i dominacije tijela u konstruiranju osobnog identiteta. Formuliranje navedenih značenjskih cjelina istraživat će se kroz romane *Hologrami straha* (1987.), *Mramorna koža* (1989.), *Božanska glad* (1995.), *Kao da me nema* (1999., 2001.) i *Frida ili o boli* (2008.).

Predmet ovoga rada se ne ograničava strukturalističkim opisom i kategoriziranjem lingvističkih jedinica koje oprimjeruju prisutnost tijela u jeziku, iščitavajući zatim funkcije pojedinih jedinica (i njihovih skupova) u izražavanju odnosa i značenja izvanlingvističke stvarnosti, već proširuje svoj interes na detekciju i opis metaforičkih konstrukcija koje pohranjuju svijest o tijelu kao primarnom i ključnom sredstvu pozicioniranja u svijetu, mehanizmu proizvodnje značenja, a zatim i sustava vrijednosti koji nadilaze okvire individualnog pozicioniranja u svijetu. Prema tome, u radu se nastoji potvrditi pretpostavka kako su funkcije tijela neizostavne i ključne u procesu formiranja identiteta na svim razinama njegova funkcioniranja (a što svoj odraz pronalazi u jeziku) te da su te iste funkcije podložne brojnim (re)interpretacijama ovisnim o kulturno i civilizacijski formiranim i prihvaćenim (ili nametnutim) sustavima vrijednosti.

Tijelo – proizvod kulture

Temeljno ustrojstvo ljudskoga organizma (kao produkta evolucije) biološki je zadano (dijelimo iste tjelesne funkcije u različitim stupnjevima razvoja, isti perceptivni sustav itd., naravno u uvjetima normalnog funkcioniranja tjelesnog aparata). Prva ljudska iskustva okoline tjelesne su naravi: okruženje u kojem se nalazimo doživljavamo opipom, sluhom, njuhom i vidom; naše tijelo pozitivno ili negativno reagira na takve perceptivne podražaje. Interakcija tijela s okolinom i značenja koja iz te interakcije proizlaze ne mijenjaju se značajno tijekom života,⁷ promjeni je podložno tek naše shvaćanje uloge tijela u kreiranju »slike svijeta« i procesu formiranja identiteta. Naše su reakcije, od jednostavnih pokreta tijela do složenih procesa poput donošenja odluka, uvjetovane interakcijom tijela i uma te organizma (kao proizvoda odnosa tijela i uma) s okolinom u kojoj se nalazi. Međutim, svijest o ulozi tijela i organizma u kreiranju mentalnih osnova ljudskoga življenja (koje obuhvaćaju apstraktne

5

Uzimajući u obzir nemogućnost konstruiranja u potpunosti neutralne, vrijednosnih sudova, kulturoloških, socijalnih, pa tako i rodničkih razlika i specifičnosti lišene perspektive, riječ je o pristupu koji pitanja uloge tijela u konstrukciji identiteta smješta u dva osnovna konteksta. U prvi je kontekst moguće smjestiti kognitivističke pristupe usmjerene k istraživanju odnosa tijela i (raz)uma, jezika i mišljenja, odnosno načina na koji tjelesne funkcije određuju doživljaj svijeta i konstrukciju jastva (Fauconnier, Johnson, Turner, Gibbs, Damasio). Druga skupina kognitivističkih pristupa sužava perspektivu proučavanjem izražavanja različitosti (u jeziku) uvjetovanih primjerice otklonima od normalnog funkcioniranja tijela (*disability studies*), bioetičkih problema, a zatim i rodno uvjetovanih razlika u procesu konstruiranja (tjelesnog) identiteta i odrazima takvih razlika u jezičnom posredovanju stvarnosti.

6

Uvjetno možemo govoriti o *prirodnom jeziku* (jeziku svakodnevne komunikacije, tj. posredovanja značenja u nebrojenim kontekstima svakodnevice) i *artificijelnom jeziku* književnosti što nastaje kao produkt ponovnog (sekundarnog) preoblikovanja jezične građe u (fiktivni) konstrukt književnog djela. Prema Kovačević i Badurina, »jezik književnosti je *fikcionalan*; on je konstrukt izveden na tradicijama literarnoga konstruiranja jezika (...) Književno je djelo *artefakt* izrađen od materijala (od jezika i od smislenih supstancija) kada u njemu razabiremo elemente diskursnih tipova preuzete iz polja diskursa, upoznajemo tada i prirodu materijala iz kojega je ono sačinjeno« (2001., 32). Prema tome je i stvarnost književnog djela dvostruko posredovana: primarni doživljaj stvarnosti posredovan je (našim perceptivnim sustavom, a zatim i prolaskom kroz filter usvojenih sustava vrijednosti, predznanja, predrasuda...), da bi u okvirima književnog djela jezično-me-

taforičkom intervencijom doživio ponovnu preobrazbu oblikujući se u stvarnost mimo, ponad ili paralelno zakonitostima izvanknjiževne zbilje. Razlika između prirodnog jezika i artificijelnog jezika književnosti doista je samo uvjetna: riječ je o istom mediju kojim čovjek stvara (simboličke) reprezentacije doživljaja stvarnosti. Većina suvremenih kognitivnih teoretičara ne čini razliku između književnog jezika i jezika svakodnevice, odnosno književni je jezik nemoguće razlikovati od ostalih jezičnih uporaba s obzirom na njihova gramatička i tekstualna svojstva. Ne postoji prema tome niti bitna razlika između literarnih praksi i uobičajene, svakodnevnice misli; jedina razlika o kojoj je moguće govoriti tiče se opsega i razrađenosti. (Colm Hogan, 2003., 87) Razlika na koju ovdje upućujemo ne odnosi se na organizacijska svojstva ili gramatičke zakonitosti dvaju jezičnih sustava, riječ je o dva stupnja posredovanja zbilje koji se međusobno uvjetuju i nadograđuju.

7

Um je proizvod organizma te kreira neuralne reprezentacije koje mogu postati slike i biti manipulirane u procesu mišljenja, a zatim i utjecati na predviđanje budućih zbivanja i planiranje reakcija. Interakcija tijela i uma jednaka je interakciji organizma i njegove okoline; odnos tijela i uma posredovan je pokretima organizma i njegovim perceptivnim aparatom. Okolina utječe na organizam na različite načine (primjerice stimuliranjem neuralne aktivnosti oka i retine, uha, živčanih završetaka u koži, osjetilnih pupoljaka u ustima, nosa...). Povratno, organizam reagira na okolinu pokretima cijeloga tijela, udova, pokretanjem vokalnog aparata itd. Na temelju opisanih reakcija organizma u stanju smo interpretirati signale do kojih dolazimo posredstvom perceptivnog sustava, organizirati ih kao koncepte i kategorizirati te pribavljati strategije nužne za razumsko zaključivanje i donošenje odluka. (Damasio, 1994., 90–94)

procesu i pojave poput sustava vrijednosti, svjetonazora, uvjerenja, predrasuda itd.) fragmentarna je i odčitljiva tek u jeziku koji posreduje značenja dohvaćena i uobličena tijelom. Što je uzrok negacije tjelesnih osnova mišljenja i kreiranja dualističkog pristupa u razumijevanju odnosa tijela i (raz)uma? Jedan od razloga svakako je i automatizam koji prevodenje tjelesnih reakcija u značenja potiskuje u sferu nesvjesnog, no u kontekstu kulture i civilizacije Zapada značajnu ulogu ima tradicija isticanja dominacije razuma nad tijelom koja svoje korijene ima u religijskim praksama definiranja duše i tijela kao dvaju nezavisnih entiteta, a zatim i filozofskoj misli koja je promovirala um (nezavisan od tijela) kao isključivi motor spoznaje.

Odjeci ovakve dualističke misli prepoznatljivi su i u kontekstu literarnog diskursa Zapada gdje se sferi tjelesnog prisustva u svijetu pridaju negativne oznake. U romanima Slavenke Drakulić pojam tijela u funkciji uronjenosti u svijet i posredovanja značenja, iz perspektive tradicije Zapada, ima dvostruku ulogu: dana mu je, odnosno (implicitno) priznata, uloga posrednika spoznajnoga procesa te je upravo tijelo prepoznato kao nužni čimbenik identifikacije osobe. Takva dvostruka uloga tijela opisana je prelomljena kroz prizmu tradicionalnih uvjerenja (građanske) sredine kulture Zapada koja pojam tijela stavljaju u kontekst (negativnih) etičkih vrijednosti.

U romanu *Mramorna koža* (1989.) intenzivirano je pitanje tjelesnosti (prvenstveno u smislu spolnosti) kao prepreke međuljudskoj komunikaciji, uzrok čega su talozi generacijski prenošenih iskustava tijela kao kulturološkoga tabua. Upoznavanje vlastite tjelesnosti zaogrnuo je negativnim konotacijama odvajanja od majke, gubitka prisnosti i emotivnog zatvaranja (Zlatar, 2003., 14), čime pojam tijela postaje metafora izolacije, nepristupačnosti i prostora samoće. Tijelo u romanu prestaje biti svrsishodnim i neophodnim instrumentom komunikacije s okolinom te (iako mu se ne odriče dominantna uloga u procesu identifikacije) preuzima funkciju barijere kulturološki prihvatljivim obrascima komuniciranja. Jezično formulirane metafore (uz koje funkcioniraju i metafore tijela kao objekta predstavljene drugim reprezentacijskim medijima: skulpturom i fotografijom) koje odražavaju status tijela definiran stereotipima i predrasudama kulture vezane su uz pojmove nečistoće, tajnovitosti, grijeha, nerazumijevanja, propadanja i smrti/prolaznosti. Metaforičke konstrukcije uobličene kontekstualiziranjem navedenih pojmova uporište pronalaze u temeljnoj orijentacijskoj metafori izvedenoj iz kulturološki promoviranog odnosa »dobro je gore« i »loše je dolje« te iz njega derivirane pretpostavke »um je gore« i »tijelo je dolje«. ⁸ Aktivnosti su uma, sukladno pretpostavkama kulture Zapada, ono što čovjeka izdiže ponad živih bića u njegovu okruženju, dok je tijelo ono što ga uz njih veže, otkrivajući animalnu stranu čovjekove naravi. Primarna metafora »tijelo je dolje« (aktualizirana metaforom tijela kao leša: »U njegovoj golotinji bilo je nečeg nakaznog – u tom ogromnom tijelu koje se previjalo preko ruba kade kao leš«, Drakulić, 2003., 263); tijela kao težine koja pritišće: »pritisnuta otrovnom težinom vlastitog tijela«, Drakulić, 2003., 279) u romanu proizvodi niz metaforičkih odvojaka vezanih uz pojmove nečistoće, grijeha i seksualnosti shvaćene kroz prizmu negativnih religijskih stereotipa ⁹ koji manifestacije tijela (poput razvijanja spolnih obilježja ili menstruacije) smještaju u sferu sramotnog i stoga prešućivanog momenta ljudske egzistencije. U opisanom kontekstu pojam *nečistoće* preuzima ulogu temeljne metafore tijela:

»Ona nikada ne bi prostrla donju plahu a da ništa ne podmetne: pogled na umrljani madrac nepodnošljivo je svjedočanstvo o tijelu. Ona me učila da treba preduhitriti sve tragove tijela, nečistoće. Da treba predvidjeti najgore – boriti se protiv krvi kao protiv neprijatelja.« (Drakulić, MK, 2003., 193)

Pojam tijela, metonimijski predstavljenog pojmom krvi,¹⁰ zaživljava u metafori neprijatelja, što ukazuje na tradicionalno dualističko shvaćanje ljudskog identiteta dodatno obremenjeno procjenama religioznog predznaka sažetim u poimanju ljudske egzistencije kao borbe protiv tijela, znaka nestalnosti i propadljivosti. Opsesivno *bavljenje tijelom*, koje se u romanu manifestira inzistiranjem na uklanjanju njegovih tragova iz svakodnevnog života, vodi ka kreiranju dijametralno oprečne perspektive *negacije tijela* i potiskivanja svijesti o tijelu. Metafora *tijela kao neprijatelja* evocira tradicijski sraz tjelesnog i duhovnog identiteta, potiskujući svijest o tjelesnim osnovama identifikacije u sferu religijskim, socijalnim i kulturalnim praksama zatomljenog osjećaja sebe. Tijelo se u opisanoj perspektivi ostvaruje i poima tek kao (neželjena) nužnost, nezaobilazan, no mučan znak postojanja:

»Sjedim na krevetu gola i plačem, kao da sam prepuna krivnje koja nikada neće sasvim isticći iz mene. Spavaćica među nogama ima nacrtane žute suncokrete. Tijelo, kao prokletstvo.« (Drakulić, MK, 2003., 196)

Usporedno s perspektivom sustavne negacije tijela razvija se sekundarni značenjski sloj romana sažet u metafori (ne)savršenosti tijela kao ključne oznake identiteta i okosnice pozicioniranja osobe spram društvene okoline. Tjelesnost, dio identifikacijskog konstrukta pojedinca, podilazi stereotipnim procjenama lijepoga kao konvencionaliziranog estetskog proizvoda društveno-kulturnog dogovora. U kontekstu kolektivne (koja zatim postaje okosnica definiranja individualne) procjene ljepote/ružnoće, odnosno savršenosti/nesavršenosti tjelesnih atributa i proporcija, intenzivira se pojam tjelesnosti kao ključa osobnog identificiranja u povratnom odnosu pojedinca i kulture/društva kojima pripada:

»Možda zbog topline zraka toga predvečerja, zbog loma svjetlosti i točno pogođene udaljenosti za gledanje – ulovila sam dio značenja riječi ‘ljepota’. U liniji njene malo podignute, prebačene noge. U mirnom, sigurnom tijelu (...) Njena prijateljica ležala je kraj nje zasjenjena, tamna, tvrda. Ukočenih pokreta. Još nedovršena (...) – Idem kući – rekla je žena – zahladnjelo je. Osjetila je kako joj se odsjaj njene ljepote zavlači pod kožu, tako da joj njeno vlastito tijelo postaje sve više strano. Da joj izmiče. Da ga se srami.« (Drakulić, MK, 2003., 203–204)

Tijelu podvrgnutom procesu estetske procjene (ne)savršenosti ne odriče se pritom status sredstva konstruiranja identiteta (način na koji okolina prepoznaje, doživljava i procjenjuje izgled ljudskoga tijela bitno utječe i na način na koji doživljavamo i procjenjujemo sebe), no čak i kao metafora savršenstva ono

8

Prostorna orijentacija (*gore–dolje, središnje–periferno, unutra–izvan*) proizlazi iz činjenice da imamo tijela koja funkcioniraju na određeni način u fizičkom okruženju. Metaforičke konstrukcije utemeljene na prostornoj orijentaciji nisu arbitrarne, već imaju temelje u ljudskom fizičkom i kulturološkom iskustvu. Primjeri orijentacijske metafore zasnovani na odnosu gore–dolje (zdravlje i život su gore, bolest i smrt su dolje): *Oborila ga je gripa; Pao je mrtav; Ustao je od mrtvih*, temelje se na fizičkim pretpostavkama (bolest nas primorava da ležimo, mrtva osoba je fizički dolje). (Lakoff i Johnson, 1980., 14–15) Iz opisanih fizičkih osnova orijentacijskih metafora proizlaze i kulturalno uvjetovane metafore utemeljene na koncepcijama grijeha i vrlina, raja i pakla itd.

9

Iako u romanu *Mramorna koža* utjecaj religijskih praksi Zapada na oblikovanje (etičkog) svjetonazora, razumijevanje ljudske seksualnosti i uopće manifestacija tijela u procesu odrastanja nije eksplicitno izražen, prepoznatljiva je religijska pozadina poimanja tijela i iz tijela izvedenog pojma seksualnosti u kontekstu grijeha i nečistoće. Roman predstavlja eksplikaciju u građanskom društvu Zapada tabuizirane teme (seksualnosti) tijela.

10

Važno je napomenuti da je riječ o menstrucijskoj krvi koja nosi oznake nečistoće, pa borba protiv krvi predstavlja borbu protiv seksualnosti i protiv tijela kao utočišta grijeha kakvim ga prepoznaje tradicijska kultura Zapada.

zadobiva negativne konotacije izoliranosti i nepristupačnosti. Kao produkt estetske procjene, tijelo se objektivizira i postaje sredstvom izvan dosega individualne kontrole te istovremeno postaje znakom prolaznosti i kvarljivosti, što podriva stabilnost tijelom posredovanog identifikacijskog konstrukta:

»Ali ovo ovdje je neka druga žena: među njenim grudima vidim malu udubinu, uleknuče od mršavosti u prsnom košu. Spuštajući napokon ruku na njene grudi, jasno osjećam kako je vrijeme ipak prošlo – kako je omekšalo njeno tijelo, zavuklo se u udubinu između grudi, izbacilo na površinu tanke, bijele, duguljaste tragove na bokovima, opustilo mišiće na trbuhu i bedrima, oduzelo sjaj njenoj koži. Ovo tijelo se ruši.« (Drakulić, MK, 2003., 280)

Mramorna koža artikulira problem negiranja i istovremenog prizivanja tijela u kontekstu stalnih promjena kojima je ljudsko tijelo izloženo u procesu odrađanja, spolnog sazrijevanja i starenja karakterističan za tradicionalna poimanja tjelesnosti koja redovito (implicitno ili eksplicitno) uključuju premise religijskih (etičkih) korijenja. Otuda i jezične metafore kojima se aludira na tijelo i njegovu ulogu u izgradnji »slike o sebi« redovito uključuju pojmove nečistoće, težine, tereta, prokletstva i sl. Iz sociokulturne domene proizašla prisila odricanja od tijela i tabuiziranja njegova značaja u osobnom (ali i kolektivnom) identitetu aktualizira međutim i pozadinu praksi potiskivanja tjelesnosti sadržanu u visokom stupnju svijesti o tijelu kao sidrištu (ograničenog) ljudskog postojanja.¹¹ U *Mramornoj koži* odražavaju se obje perspektive isprepletene kroz kontekste odricanja i borbe s tijelom koje nosi oznake nečistoće, žrtve i grijeha te izgradnje kulta tijela i opsesivnog vraćanja tijelu, mediju spoznaje. Roman time potvrđuje kognitivističku hipotezu spoznavanja svijeta tijelom, odnosno kroz interakciju tijela s okolinom (koja uključuje kulturnu tradiciju, jezik, sustave vrijednosti, institucionalne i povijesne prakse) u koju je uronjeno. Tijelom, značenja kojega su velikim dijelom definirana praksama društva i kulture, poniremo u svijet prikupljajući u njemu informacije kojima ćemo, ponovo tijelom, izgraditi temelje vlastita/vlastitih identiteta.

»Iznenada me kroz proziru vodu obasjala svijest o tijelu – o zubima, o noktima, vrhovima kose, očima, prstima, nozdrvama. Osjetila sam sve to, ali potpuno, kao osvijetljeno iznutra jakim žarećim svjetlom. Poput zasljepljujućeg bljeska magnezija.« (Drakulić, MK, 2003., 265)

Tijelo–objekt i rascjepi identiteta

Prakse objektiviranja tijela, izražavanja prava manipuliranja njime u svrhu iskazivanja moći (prakse kažnjavanja tijela), provođenja religijskih praksi (metafora tijela kao objekta, medija pročišćenja) ili prizivanja njegove trajnosti (tijelo kao objekt umjetničkog (pre)oblikovanja) imaju dugu tradiciju utemeljenu na potrebama pridavanja tijelu uloge simbola (primjerice iskupljenja) i prevladavanja njegovih bioloških ograničenosti. Metaforizacija tijela kao objekta vidljiva je i u jeziku koji posreduje doživljaj tijela kao objekta kojim je moguće manipulirati;¹² jezik odražava načine na koje čovjek pokušava raščlaniti i razumjeti ulogu tijela u spoznavanju svijeta te ujedno i sebe kao tjelesno biće čija su psihička stanja uvjetovana (i izraziva) odnosom tijela spram okoline u kojoj se nalazi.

U romanima Slavenke Drakulić funkcije objektiviranja tijela moguće je raščlaniti u nekoliko odvojaka, definiranih religijskim praksama pounutrenja tijela kao simbola vječnosti (*Božanska glad*), potrebom za produženjem egzistencije tijela kroz simboličke prakse umjetnosti (*Mramorna koža*), hegemonijskim praksama izražavanja moći kažnjavanjem i pokoravanjem tijela (*Kao da me nema*) i distanciranjem od tijela kao simbola propadanja, smrti i kazne (*Hologrami straha, Kao da me nema, Frida ili o boli*). Svaki od navedenih

odvojaka izražava svijest o tijelu kao prostoru bitka, objektu u koji je smještena ljudska egzistencija, no objektu ograničenih mogućnosti (tijelo izloženo bolesti, kazni, propadanju) nad kojim imamo djelomične ovlasti; tijelo pripada subjektu (*jest subjekt*) u istoj mjeri u kojoj je izloženo utjecajima okoline i zakonitostima egzistencije.

U predgovoru romana *Božanska glad* Andrea Zlatar navodi kako je riječ o ljubavnoj priči »koja se razvija praćena refleksijama o granicama ljudskosti, filozofskim i teološkim raspravama o porijeklu i prirodi kanibalizma« te koja »postaje jednom vrstom kulturalnoga ispitivanja o mogućnostima komunikacije između dvoje ljudi, o prepriči različitih jezika, o zajedničkom jeziku tijela«, ističući kako su »logički slijed prikaza i racionalni prikaz detalja ono što sprečava da ideju ljubavnog kanibalizma shvatimo samo kao metaforički aspekt romana« (2003., 15–16). Iz navedene se tvrdnje pomalja temeljna dvostrukost uloge i značenja tijela sugerirana u romanu: konkretna i metaforička. Autorica inzistira ponajprije na konkretnosti tijela ističući tjelesne osnove doživljaja zbilje:

»Dodir kože nosila sam u ruci sve do vrha stepeništa.« (Drakulić, BG, 2003., 297)

»Bilo je lako prepoznati znakove, u napetosti mišića, u disanju, u brzem kolanju krvi i toplini koja se zgrušava negdje duboko unutra.« (Drakulić, BG, 2003., 313)

»Izvjescnost je dolazila iz mog organizma, iz sigurnosti toga organizma koji posjeduje saznanje koje još nije doprlo do moje svijesti.« (Drakulić, BG, 2003., 362)

»Dok sam tako držala svih deset prstiju pred očima, shvatila sam da je to najosjetljiviji dio njega i da je upravo to mjesto Joséovog dodira sa svijetom.« (Drakulić, BG, 2003., 404)

Perceptivnim aparatom i reakcijama organizma posredovan doživljaj pojava u okolini tumači se kao osnova mentalnog konstruiranja značenja zbilje. Tijelom zabilježeni podaci o pojavnosti stvarnosti i reakcije tijela na najrazličitije pojave iz njegova okruženja prethode (odnosno temelj su) mentalne konstrukcije značenja, kako onih vezanih uz konkretne pojave (hladnoću ili toplinu, mirise, okuse, zvukove) tako i onih što ih smještamo u sferu apstraktnoga (privlačnost, mržnja, usamljenost). Konkretne reakcije tijela na podražaje iz okoline prevodimo u značenja, konstruirajući tako tjelesnu osnovu vlastita snalaženja u svijetu; u tom se smislu tijelo tumači kao objekt uranjanja u zbilju.

11

Ljudska se tijela kreću u fizičkim okruženjima određenim raznolikim kulturalnim praksama: antropološka istraživanja pokazuju kako su elementarna tjelesna iskustva oblikovana kulturom posredovanim znanjem, predrasudama i sustavima uvjerenja. Tijelo često zadobiva simboličke oznake, odnosno ljudi pridaju kulturalne smislove i značenja tjelesnim procesima poput rumenila (lica), ubrzanog disanja, menstruacije, rađanja, seksa, plača ili smijeha i procjenjuju proizvode tijela (krv, suze, znoj, slinu, mokraću) različito u različitim kulturama. Antropolozi istražuju i složenija tjelesna iskustva, poput boli i zlostavljanja, silovanja ili živčanih bolesti kako bi ukazali na veze između otjelovljenosti i kulturalnih značenja. U tom smislu je za analizu diskursa od samog pojma otjelovljenja zanimljivije proučavanje načina na koje svijest o tijelu oblikuje različita kulturalna žarišta. (Gibbs, 2005., 36–37)

12

Metaforički koncepti u kojima je značenje ciljane domene strukturirano posredstvom informacija iz izvorne domene često odražavaju različite vrste otjelovljenih korelacija, kao što je korelacija između tjelesne kontrole i kontrole fizičkim objektima (*Podigao se s poda*); korelacija između normalnog položaja tijela i osjećaja kontrole (*Izvan sebe sam od ljutnje*); korelacija između osobne akcije/kretanja i pokretanja objekata (*Ne mogu se nikako pokrenuti*); korelacija između osjećaja samokontrole i kontrole nad ujedinjenim sustavima sadržavanja (*Ona se raspada na dijelove*); korelacija između osjećaja sebe i potrage za predmetima na određenim relacijama (*Pronašao je sebe u pisanju*). (Gibbs, 2005., 20) Svaki od navedenih metaforičkih koncepata odražava razumijevanje ljudskoga tijela kao objekta manipuliranja posredovanog jezičnim sustavom.

Pojam tijela doživljava međutim u romanu i metaforičku preobrazbu koja se ostvaruje na granici religijskih tumačenja tijela kao simbola svetosti (sveta pričest). Dva kanibalistička obreda, jedan prizvan iz povijesnog diskursa (hranjenje ljudskim tijelom nakon avionske nesreće u svrhu preživljavanja) i drugi, plod literarnog diskursa romana, potaknut željom za ultimativnim i vječnim posjedovanjem tijela voljene osobe, pronalaze zajedničku potku u tumačenju tijela kao objekta koji reprezentira identitet osobe, te njegovo posjedovanje (konzumiranje) jamči (tjelesno i duhovno) jedinstvo s drugim. Iz perspektive junakinje romana, koja kanibalizmu pribjegava kao činu poistovjećivanja s muškarcem kojeg voli, odnosno odrazu želje »za potpunim posjedovanjem, za pounutrenjem« (Drakulić, BG, 2003., 406) drugoga, konkretno tijelo doživljava metaforičku preobrazbu u objekt simboličkog jedinstva i garancije vječnog posjedovanja. Njezino uvjerenje da će kanibalizmom postići jedinstvo s drugom osobom temelje pronalazi u pretpostavci da je tijelo više od materijalnog reprezentata osobe, odnosno da ljudsko tijelo i duh predstavljaju jedno. Z razliku od takvoga mišljenja, kanibalizam preživjelih u avionskoj nesreći opravdanje pronalazi u tradicionalnom (kršćanskom) odvajanju tijela i duše, pri čemu tijelo ostaje tek prolaznim i nevažnim znakom ljudskoga postojanja:

»Došao sam do zaključka da su tijela ovdje zato što ih je Bog tamo stavio i, budući da je važna jedino duša, ne moram osjećati grižnju savjesti; ako dođe dan da i ja mogu nekoga spasiti svojim tijelom, rado ću na to pristati.« (Drakulić, BG, 2003., 375)

Opisani kanibalistički postupci, mimo mogućnosti različitih etičkih, religijskih i filozofskih tumačenja, poistovjećuju se u kontekstu objektiviranja tijela kao proizvoda različitih simboličkih praksi koje zazivaju ontološko jedinstvo tijela i duha, odnosno shvaćanja tijela kroz prizmu supstancijalnog dualizma. Težnja za ovjekovječenjem tijela i njegovim posjedovanjem izražena je i u romanu *Mramorna koža*, gdje umjetnost (kiparstvo) postaje medijem metaforičkog (pre)oblikovanja tijela u objekt vječnoga trajanja, no podjednako i objekt poistovjećivanja i žudnje za drugim. Skulptura je metaforički odraz tijela kao objekta (strasti, požude, ljepote); preobrazbom tijela u predmet umjetnosti ističe se materijalistička narav doživljaja tijela, a materijalni predmet postaje posrednikom i sponom dvaju tjelesnih iskustava:

»Na izložbi, njena je čulnost djelovala izazovno. Mora da su je posjetioci dodirivali (...) Ustuknula sam od nelagode – od tog dodira koji sam slabo, ali nedvojbeno osjetila na sebi (...)« (Drakulić, MK, 2003., 176)

Referiranjem na skulpturu kao na živo biće koje privlači svojom strašću, požudom i putenošću što izviri »iz središta njene kamene utrobe« (Drakulić, MK, 2003., 176) evocira se perspektiva tijela kao objekta koji manipulira i kojim se manipulira, te podvojenost ljudskog identiteta između svijesti o »sebi u tijelu« i »sebi kao tijelu«.

Opisani rascjep identiteta generiran praksama fizičkog nasilja i zlostavljanja predstavljen je u romanu *Kao da me nema*, u kojemu je prikazana dvostruka preobrazba tijela u objekt: osobnim distanciranjem od tijela kao predmeta zlostavljanja te odnošenjem prema tijelu kao objektu iskazivanja moći. Gubitak (oduzimanje prava) osobnog raspolaganja tijelom manifestira se u romanu kroz rascjep identiteta, gdje svođenje tijela na razinu objekta od kojeg se moguće distancirati predstavlja preduvjet preživljavanja:

»Bio je to prvi znak da njeno tijelo više ne pripada samo njoj i da od sada mora s tim računati.« (Drakulić, KDMN, 2003., 479)

»S. kaže sebi da su to njene noge, ali ih zapravo ne osjeća. Kao da me nema, misli. Kao da više nisam tu (...) Ne osjeća bol. Nešto se u njoj raspolovilo. Posve je mirna i posve izvan sebe.« (Drakulić, KDMN, 2003., 520)

U istom se kontekstu usredotočenosti na preživljavanje negiranjem osjećaja fizičke boli odvija proces distanciranja od tijela kao objekta patnje/boli u romanu *Frida ili o boli*:

»Već odavno je bila svladala tehniku disocijacije, odvajanja od svoga tijela (...) Njeno je tijelo bilo bolni teret i objekt medicinskih intervencija. Zatim objekt njenog slikarstva. Instrument taštine. Instrument užitka, također, ali ponajprije objekt i instrument.« (Drakulić, F, 2008., 43–44)

U oba slučaja tijelo funkcionira kao objekt, iz cjelovitosti ljudskoga identiteta izdvojen fizički entitet reakcije i manifestacije kojega je moguće zatomiti, potisnuti i kreirati tjelesnih zadanosti oslobođen osjećaj sebe. Dok je u opisanim kontekstima proces disocijacije generiran osjećajem boli, poniženja i rezultira bijegom u paralelnu stvarnost lišenu tijela, u *Mramornoj koži* bijeg od tijela proizvod je kulturološki oblikovanih praksi što tijelu pripisuju obilježja grijeha i sramote:

»Gadenje, strah – prepoznajem trenutak u kojem odvajam tijelo od sebe (...) stavljam ga sa strane i nekoliko dana brinem o njemu kao o bolesniku za kojeg sam zadužena poslom.« (Drakulić, MK, 2003., 195)

Tijelo kao poprište iskazivanja hegemonijskih praksi također je svedeno na razinu objekta kažnjavanjem kojega se ostvaruje potvrda osobne i kolektivne nadmoći. Lišavanjem pojedinca njegova prava na raspolaganje vlastitim tijelom oduzima mu se status osobe i svodi ga se na razinu materijalnog objekta:

»Od trenutka kada su se naoružani muškarci pojavili u njihovu selu, svaka od njih prestala je biti osoba.« (Drakulić, KDMN, 2003., 530)

Uskraćivanje individualnog prava ovlasti nad tijelom, osim etičke polemike, evocira i tezu o tijelu kao utočištu identiteta koji se kreira isključivo kao jedinstvo entiteta što ih je supstancijalni dualizam tradicionalno odvajao. Potiskivanje svijesti o tijelu uzrokovano osjećajem boli ili nametnuto kulturalnim praksama generira podvojen osjećaj jastva koji ne uzrokuje dezintegraciju cjelovitosti osobe (pa ni dezintegraciju identiteta): Frida ili junakinja romana *Mramorna koža* pribjegavaju tehnikama distanciranja od tijela, smatrajući se i dalje (cjelovitim) osobama. Podvojenost u tom slučaju funkcionira na relaciji tijelo–objekt. Prisilom oduzeta mogućnost raspolaganja vlastitim tijelom realizirana kroz prakse nasilja i zlostavljanja (u romanu *Kao da me nema*) nužno za sobom povlači gubitak cjelovitosti identiteta osobe, pa podvojenost tada uključuje relaciju osoba–objekt. Navedene relacije temelje se na razlici između pretpostavki »imati tijelo« i »biti tijelo« kroz koje se može ostvarivati osjećaj sebe.

U *Hologramima straha* distanciranje od tijela kao objekta medicinskih intervencija (dijalize, presađivanja bubrega) uzrokovano je bolešću koja generira dvije zasebne zbilje, jednu svakodnevnu, uobičajenu (»ulice, dućani, izlozi, prijatelji, ručak, pisaća mašina, nepredviđeno«, Drakulić, HS, 2003., 31) i drugu podređenu zahtjevima bolesti (»soba, kreveti, miris alkohola, navoštene pod«, Drakulić, HS, 2003., 32). U romanu opisan identitarni rascjep koji uključuje poimanje tijela kao objekta dovodi do podvajanja na relaciji osoba–osoba, gdje se dva različita jastva osobe realiziraju u okvirima dviju različitih stvarnosti:

»I meni samoj čini se da se to događa drugome, drugoj meni. Dijelim se, vidljivo se dijelim. Moram funkcionirati. Zato se razdvajam na Ja i tijelo, između je razapeta tanka opna ravnodušnosti. Ono se pretvara u dodatak stroju, ali ta ovisnost ne smeta, ne opsjeda me, to je tako. Već godinama sam podijeljena – pet godina? Šest. To olakšava.« (Drakulić, HS, 2003., 30)

U procesu distanciranja od tijela dolazi i do kreiranja dviju osobnosti, od kojih jedna pripada uobičajenoj, a druga bolničkoj zbilji, te svaka funkcionira sukladno zakonitostima pojedine zbilje, sudjelujući tako i u oblikovanju dvaju identiteta podjednako uvjetovanih manifestacijama tijela (zdravog, odnosno bolesnog). Opisani rascjep u osjećaju sebe predstavlja osnovnu razliku u odnosu na Fridin način samopoimanja, s obzirom da ona osobnost gradi na osjećaju bolešću ograničenog tijela, koristeći bol kao povremeni aktivator bijega iz tijela (u imaginarni svijet):

»U bolnici joj se vratilo već poznato iskustvo tijela kao nečeg stranog, ono iskustvo rascjepa kojeg se sjećala kada je bježala iz sebe k djevojčici iza prozorskog stakla. Postala je svjesna tijela kao mehanizma, izvanrednom oštrinom svih čula pratila je kako i gdje se javlja bol i kako svaki pojedinačni dio tog mehanizma funkcionira potpuno neovisno o njenoj svijesti i volji, poput automata. Bilo joj je očito koliko stanje tijela uvjetuje njene osjećaje, ponašanje, misli. Činjenica da je to tijelo bilo njezino za nju više nije imala isto značenje kao prije nesreće.« (Drakulić, F, 2008., 20–21)

Frida ne živi u dvije stvarnosti, njezina je stvarnost samo jedna: ona definirana bolešću koja određuje njezin osjećaj sebe (osjećaje, svijest o vlastitim mogućnostima, odnos prema drugima, a zatim i procjenu sebe same u usporedbi s njima). Dva romana ukazuju dakle na različite načine kojima bolest uvjetuje formiranje identiteta osobe te na poimanje tijela kao objekta (od kojeg se moguće distancirati) uzrokovanog narušavanjem temelja normalnog funkcioniranja tijela.

Bol – aktivator svijesti o tijelu

U kontekstu utjecaja boli/bolesti na proces distanciranja od tijela (i svodenja tijela na objekt) i iz tog procesa proizašle mogućnosti konstrukcije identiteta, romani *Hologrami straha* i *Frida ili o boli* otkrivaju značenje i ulogu osjećaja boli¹³ u poimanju tjelesnosti, s negativnim (bol kao osjećaj koji aktivira metaforički ili stvarni bijeg od tijela narušavajući temeljne predispozicije normalnog funkcioniranja organizma) ili pozitivnim predznakom (bol kao znak postojanja, prisutnosti tijela).

U romanu *Frida ili o boli* fizički i mentalni doživljaj boli¹⁴ te bolešću (bolestima) izmijenjeno tijelo postaju temeljem identificiranja osobe. Bol(est) i posljedice koje ona ostavlja na tijelu, a zatim i mentalnom iskustvu toga tijela u osnovi su jastva koje se formulira (i) kroz proces konstantne usporedbe s normalnim funkcioniranjem tijela uvjetovan tendencijama kolektivne procjene bolesti kao simbola drugosti/različitosti:

»Bila sam obilježena, kao žigosana užarenim željezom. Osjetila sam poniženje i strah, vratilo mi se isti onaj osjećaj kao kad sam kao dijete vozila bicikl kroz park, a djevojčice su za mnom vikale: Evo, ide šepavica!« (Drakulić, F, 2008., 35)

Metafora obilježenosti (žigosanja), pojačana osjećajima poniženja i straha, upućuje na bolest kao aktivatora intenziviranog iskustva tijela, koje je u uvjetima normalnog funkcioniranja (uglavnom) nesvjesno. Tjelesna obilježja (*izgled*), sposobnosti i kapaciteti (*jačina, brzina*) ili funkcije (*percepcija*), ovisno o kulturološkim zadanostima, uvijek su u određenoj mjeri prisutni kao momenti procjene i usporedbe, odnosno klasifikacije pojedinaca i skupina

(modeli, sportaši, umjetnici...). U situacijama neudovoljenja temeljnih uvjeta tjelesnoga funkcioniranja (tjelesnih disabiliteta), postajemo u većoj mjeri svjesni tijela i njegove uloge u formiranju osobnog i kolektivnog identiteta:

»Čeznula je za tim da osjeća samo toplinu i meki dodir vode, da uopće više ne osjeća svoje tijelo. Mora da se zdravi ljudi tako osjećaju sve vrijeme, sve dok ih nešto ne zaboli, mislila je. Fascinirala ju je pomisao kako oni svoje tijelo uglavnom ne osjećaju. Kad ga počnu osjećati, kad ga postanu svjesni, to je uglavnom loš znak. Osjećaj neudobnosti ili boli skreće im pažnju na to da ono postoji.« (Drakulić, F, 2008., 58)

Bol(est) ne aktivira samo pojačani osjećaj tjelesnosti, odnosno poosvješćuje prisutnost tijela, već kroz proces opisućenja tjelesnog utječe na oblikovanje jastva determiniranog velikim dijelom osjećajem tijela i procjenom njegovih (ne)ostvarivih funkcija. U tom smislu, tijelo postaje svjesnim aktivatorom formuliranja »slike o sebi (u svijetu)«. U Fridinom slučaju iskustvom boli aktivirana svijest o tijelu, a zatim i potreba (povremenog) bijega iz tijela definiranog negativnim iskustvima, postala je poticajem simboličkog izražavanja umjetnošću kao sredstva kreiranja »drugoga jastva«:

»... kada te bol primorava da budeš previše u tijelu, tad moraš izaći i odvojiti se od tijela ne bi li nekako preživjela. Morala je ponovo pronaći način da bude mirna, a ipak negdje drugdje, netko drugi. Majčina ideja da bi mogla slikati zaintrigirala ju je.« (Drakulić, F, 2008., 25)

Frida na tijelo u više navrata referira kao na kavez, zatvor, tamnicu, samicu, čime metaforički ukazuje na intenzivirani osjećaj tjelesnosti uzrokovan izmijenjenim iskustvom tijela:

»Već je bila u samici, na dnu rupe, zatvorena u to tijelo koje nikada više neće ozdraviti i iz kojeg nije bilo bijega osim povremeno.« (Drakulić, F, 2008., 22)

»Kad si bolesna čitavog života, osjećaš se poput zatvorenice koja služi doživotnu kaznu u samici.« (Drakulić, F, 2008., 58)

»Ali nakon nesreće sam znala, život moje duše ovisio je isključivo o mojem tijelu, o tom sarkofagu iz kojeg nije bilo izlaza.« (Drakulić, F, 2008., 87)

Metafore spremnika (posude)¹⁵ kojima se koristi u jezičnom posredovanju osobnog doživljaja tjelesnosti odražavaju iskustvo zatvorenosti, izoliranosti i

13

Damasio bol (i užitak) tumači kao poluge kojima se organizam koristi za provođenje instinktivnih i naučenih strategija kako bi uopće mogao normalno funkcionirati, ali i poluge koje mogu kontrolirati funkcioniranje socijalnih strategija, a često i sam ustroj društva (povijesne prakse tjelesnog kažnjavanja kao mehanizma provođenja socijalnih hegemonijskih praksi, op. a.). Bol i užitak javljaju se kada postanemo svjesni stanja organizma koje odudara od temeljnog (uobičajenog). Iako naše reakcije na bol i užitak mogu biti modificirane kroz procese odgoja i obrazovanja, one su primarni dokaz da mentalni fenomeni ovise o aktivaciji tjelesnih dispozicija. Bol je dakle emocija uzrokovana promjenom temeljnog (uobičajenog, normalnog) stanja organizma, odnosno određenog tjelesnog područja. (Damasio, 1994., 262–263)

14

Subjektivno iskustvo boli nije izravno povezano s fizičkom prirodom stimulansa koji je

uzrokuje. Primjerice, subjektivno iskustvo boli može se mijenjati hipnozom ili uzimanjem tablete za koju smo uvjereni da djeluje kao analgetik. Dodirnemo li užareni predmet, aktivnosti u pojedinim dijelovima mozga podudaraju se (izazvani su) stvarnom, fizičkom temperaturom predmeta. Aktivnosti pak u drugim dijelovima odgovaraju subjektivnom osjećaju boli. Riječ je dakle o fizičkom aspektu boli i njezinom mentalnom iskustvu. (Frith, 2007., 150) U romanu *Frida ili o boli* aktualna su oba opisana aspekta, no naglasak je upravo na mentalnom (subjektivnom) doživljaju boli s obzirom na mehanizme njezine kontrole i ublažavanja, isticanje nemogućnosti jezičnog posredovanja osjećaja boli te simboličke prakse uobličavanja iskustva boli (slikarstvo).

15

Ljudi su, kao fizička bića, odvojeni od ostatka svijeta koji ih okružuje površinom kože, pa stoga okolinu i doživljavaju kao nešto izvan

sputanosti (tijelom kao objektom–preprekom). Orijentaciju unutra–izvan na kojoj se temelji orijentacijsko iskustvo svijeta Frida naglašava isticanjem osjećaja izdvojenosti, zatvorenosti u vlastitom tijelu koje prestaje biti otvoreno prema vanjskom svijetu i bolešću se preobražava u izolirani univerzum njezine egzistencije. Metaforički sustav Fridinog posredovanja realnosti određen je iskustvom boli i zasnovan na izrazitoj podijeljenosti doživljaja vanjskoga svijeta naspram tijela, što potvrđuje tezu da tjelesno iskustvo mijenja načine (jezičnog) posredovanja zbilje.

Jezik, preinačen iskustvom boli, doživljava u tradicionalnom smislu prenošenja informacija i komunikacije značenja, potpuno poništenje nemogućnošću verbalnog izražavanja osjeta boli što je nadoknađeno drugim metaforičkim sustavom (slikarstvom) koji aktualizira iskustvo tijela kao proizvoda patnje:

»Činjenica da se bol ne može izraziti riječima, samo urlicama koji su nerazumljivi, bila je prepreka koju nije znala preskočiti. Trebalo je proći vremena da počne slikati, a zatim, još više vremena da naslika slike koje urlaju. Umjesto samih urlika. Umjesto objašnjavanja riječima.« (Drakulić, F, 2008., 26)

U *Hologramima straha* iskustvo boli znači afirmaciju tijela; bol priziva svijest o tijelu kao znaku postojanja zadobivajući time pozitivne konotacije:

»... čeznem da osjetim tu težinu, da postanem svjesna svakog pregiba, koljena, prstiju, pluća, želuca (...) čeznem za tim. Prija mi bol koja me svodi na tijelo. Jesam li sebi konačno priznala da ga želim?« (Drakulić, HS, 2003., 61)

Prihvatanje boli poistovjećuje se s prihvatanjem tijela (sa svim njegovim nesavršenostima i nedostacima) i osvješćivanjem vlastite tjelesnosti koja u tom kontekstu postaje odrazom želje za postojanjem. Ne negirajući tjelesne osnove identificiranja, autorica ističe bolešću potenciran rascjep između vanjskog (tjelesnog) i unutrašnjeg (mentalnog, svjesnog) osjećaja sebe:

»Postojim, to znam po tijelu koje zapanjujuće živahno funkcionira po ustaljenom, neovisnom tjelesnom redu. Treba ga održavati. To zahtijeva izvjestan napor. Samo ponekad tijelo je Ja – lik i odraz u ogledalu sretno se poklope. Mnogo češće strepim pred nepouzdanim, nepoznatim objektom (...) Bez ljubavi, treba izdržati postojanje bez ljubavi prema toj blijedoj koži, porama, dlačicama, hrapavosti, stravi koja me obuzima kada se u to zagledam: kako je moguće, da sam to ja? Mehanizam, izvanjskost, poligon za vježbanje volje i discipline za koji je svijest vezana samo tankom niti.« (Drakulić, HS, 2003., 48)

Podvojenost između tijela kao objekta/mehanizma koji funkcionira neovisno o pojedinačnom mentalnom iskustvu sebe, uzrokovana je bolešću, aktivatorom nepodudaranja iskustva tijela i iskustva jastva, odnosno tijela i Ja. Bolesti je u *Hologramima straha* doznačena dvostruka funkcija: intenziviranja svijesti o tijelu/postojanju (tijelo = Ja) i generiranja rascjepa između tijela-objekta i subjektivnog osjećaja sebe. Bolešću podijeljeno jastvo funkcionira na premisama supstancijalnog dualizma, temeljeći se na neovisnim iskustvima uma i tijela:

»Dok hvatam dah, čini mi se da se bar na trenutak gubi prisutnost drugog, ona podvojenost koja me komada dok ležim. Nema uma koji u jednom svom čvorištu hladno promatra to tijelo koje se koprcu. Čitava ta ustreptala hrpa jedino želi ustati, hodati, padati, dizati se, puzati, biti.« (Drakulić, HS, 2003., 74)

Frida ili o boli i Hologramima straha literarna su svjedočanstva realnih praksi identifikacija osobe posredstvom iskustava tijela, u okvirima kojih bol(est) postaje okosnicom razumijevanja *sebe* (u svijetu).

Zaključak

Tijelo, promatrano i shvaćano kroz prizmu kulturom konstruiranih i promoviranih praksi, kao objekt/instrument interakcije s okolinom ili pokretač individualnog osjećaja sebe ostaje primarnim utočištem ljudskoga identiteta. Prizivano ili negirano, zaogruto pozitivnom ili negativnom simbolikom tijelo je sidrište postojanja, o čemu svjedoči jezik s obzirom da je u njemu pohranjeno iskustvo tijela koje određuje naše razumijevanje svijeta kojega smo dio. Analiza romana Slavenke Drakulić, s tijelom kao polazišnim i središnjim motivom, pokazuje da je upravo u tijelu pohranjeno ljudsko iskustvo i doživljaj stvarnosti. To iskustvo zatim postupcima metaforizacije (ali i izravno) biva preneseno u jezik koji time postaje svjedočanstvom utjecaja tjelesnoga na formiranje osobnoga identiteta. Tjelesnost pohranjena u jeziku kao mediju njezina posredovanja temelj je poetike romana Slavenke Drakulić, nadrastajući ili intenzivirajući kroz krajnosti njezina doživljaja (bol/bolest, patnja, invaliditet, tjelesno kažnjavanje) svakodnevnu prisutnost tijela u jezičnom oblikovanju stvarnosti. Osim što se analizom izabranih romana osvještuje tjelesna uvjetovanost jezičnih konstrukcija, odnosno prisustvo tijela u jeziku, istražuje se i niz društveno i kulturom uvjetovanih percepcija uloge tijela u procesu oblikovanja identiteta temeljenih mahom na (p)održavanju tradicije prenošene slike *normalnosti* i *poželjnosti*.

Izvori

Drakulić, Slavenka (2008) *Frida ili o boli*, Profil International, Zagreb.

Drakulić, Slavenka (2003) *Sabrani romani*, Profil International, Zagreb.

Literatura

Colm Hogan, Patrick (2003) *Cognitive Science, Literature, and the Arts – A Guide for Humanists*, Routledge, New York i London.

Damasio, Antonio (2005) *Osjećaj zbivanja: tijelo, emocije i postanak svijesti*, Algoritam, Zagreb.

Emmot, Catherine (2002) »Split selves« in fiction and in medical »life stories«: *Cognitive linguistic theory and narrative practice*. U: Semino, Elena i Culpeper, Jonathan (ur.) *Cognitive Stylistics: Language and cognition in text analysis*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

Frith, Chris (2007) *Making up the Mind – How the Brain Creates our Mental World*, Blackwell Publishing, Malden.

Gibbs, Raymond W. (1999) *Intentions in the Experience of Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge.

Gibbs, Raymond W. (2005) *Embodiment and Cognitive Science*, Cambridge University Press, New York.

Johnson, Mark (1987) *The Body in the Mind – The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, The University of Chicago Press, Chicago i London.

Kovačević, Marina i Badurina, Lada (2001) *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

njih. Svaki je čovjek spremnik definiran orijentacijom izvan–unutra. Opisanu orijentaciju projiciramo i na fizičke predmete u našem okruženju, a zatim i pojave i događaje. (Lakoff i Johnson, 1980., 29)

Lakoff, George i Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago i London.

Oraić Tolić, Dubravka (2001) *Muška moderna i ženska postmoderna*. U: www.matica.hr/Kolo/kolo0201.nsf/AllWebDocs/postm, posjet 30. lipnja 2008.

Van Dijk, Teun A. (2006) *Ideologija, multidisciplinarn pristup*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

Zlatar, Andrea (2003) *Žena, identitet, tijelo*, predgovor knjizi: Drakulić, Slavenka, *Sabrani romani*, Profil International, Zagreb.

Danijela Marot Kiš

Metaphorical Construction of Corporeality as a Starting Point of Identity

Based on the Novels of Slavenka Drakulić

Abstract

The paper is based on the identification and analysis of metaphorical structures related to the original domain of the body as a stronghold of personal identification. The meaning of the body as a “center of orientation” in the process of (de)constructing identities and forming the body mediated “self image” or “sense of self” is explored. Corporal mediation (physical function, reaction and conditions of the body) in the creation of individual perspectives is studied in the context of the presence of body in language as a medium of shaping the reality experience. Positive and negative effects of the role of the body in the attempt to form a “meaning of the world” and understand the relationships that determine the experiential reality are detected. Bodily experience is viewed as the basic medium of perception.

Key words

body, identity, personality, reality, pain